

Čeština, slovenčina a českoslovenčina

Prvky českého jazyka v minulosti prenikli aj do spisovnej podoby slovenčiny

1918
100
2018

SPOLOČNÉ STOROČIE

Vznik ČSR priniesol spolu s politickou zmenou aj zmenu postavenia slovenského jazyka. Spisovná slovenčina sa po prvýkrát vo svojej histórii stala oficiálnym úradným jazykom, čo znamenalo, že sa začala v celej šírke používať v administratíve, politike, legislatíve, kultúre, vo vede, vzdelávaní atď. Mohli by sme povedať, že sa tým naplnil cieľ či sen mnohých osobností, národných buditeľov, politikov i vzdelancov, ktorí sa v minulosti márne snažili o uznanie slovenčiny a jej zavedenie do škôl, médií a úradov. Keďže spisovná slovenčina dovtedy v takomto rozsahu nefungovala, chýbala jej slovná zásoba, terminológia, štylistická a žánrová rôznorodosť. Na nižšej úrovni bolo aj ovládanie spisovnej slovenčiny obyčajnými ľuďmi, pretože tá sa pred 1. svetovou vojnou v školách systematicky nevyučovala.

S týmito historickými hendikepmi sa náš jazyk v novej situácii musel veľmi rýchlo vyrovnáť, preto sa pri plnení náročných komunikačných potrieb dotváral podľa vzoru a pod vplyvom vyspelejšej češtiny. Prirodzeným dôsledkom tohto vyrovnávania bolo, že do slovenčiny prenikalo mnoho českých jednotiek a dovtedajšia spisovná slovenčina, ktorá vychádzala z normy tzv. martinského úzu a diela Sama Czambela (Rukoväť spisovnej reči slovenskej z roku 1902), sa výrazne bohemizovala. Okrem toho na Slovensko

prichádza veľký počet českých odborníkov, učiteľov, podnikateľov, vojakov a štátnych úradníkov, ktorí na Slovensku komunikovali po česky. A tak v slovenských uliciach, médiách, školách, úradoch a podnikoch prirodzene popri slovenčine znela aj čeština a tento bezprostredný jazykový kontakt priniesol intenzívne obohacovanie slovenčiny českými lexikálnymi a slovotvornými prostriedkami.

Zbližovanie slovenčiny s češtinou podporovala aj oficiálna politika vychádzajúca z koncepcie čechoslovakizmu, v ktorej duchu sa aj v ústave z roku 1920 uvádza ako oficiálny jazyk spoločného štátu jazyk československý v dvoch zneniach – českom a slovenskom. Koncepcia spoločného československého národa a jazyka bola najmä pragmatickým politickým riešením komplikovanej národnostnej situácie v novom štáte, kde napríklad počet nemeckých občanov bol vyšší ako počet Slovákov. No objavili sa i názory, že slovenčina by mohla naďalej fungovať len v literárnej tvorbe a v bežnej komunikácii, ale v administratíve, práve a vo vedeckých prácach by sa mala aj na Slovensku používať čeština. Tieto názory vychádzali najmä z pochybností vyplývajúcich z vyššie spomínanej neustálenosti a nepripravenosti spisovnej slovenčiny. Paradoxne tak možno povedať, že slovenčina, ktorá po prvýkrát vo svojej histórii nadobudla status úradného a oficiálneho jazyka, sa zároveň ocitla v situácii, v ktorej

tento status nebol presvedčivo oficiálne potvrdený.

V kontexte spontánneho i zámerného zblížovania slovenčiny a češtiny vyšli v roku 1931 historicky prvé *Pravidlá slovenského pravopisu*, ktoré pripravil jazykový odbor Matice slovenskej a ktorých hlavným zostavovateľom bol profesor Václav Vážný. V pravidlách sa kodifikovali viaceré nové prevzatia z češtiny, ktoré sa v čase dynamických zmien v jazyku objavili aj vo verejnej komunikácii či v literárnych dielach. Nájdeme tu preto popri starších slovenských slovách aj výrazy ako *láhev, zeď, kozel, kartáč, klam, stoletie, obličaj, lhať, svoboda, nabídka, tlumočič, mluva, drúbež* či dokonca poslovenčené české jednotky ako *pôtko, zlobiť, hrobitov* či *vonkov*. Odklon od dovtedy presadzaného martinského úzu sa tak posvätil aj na úrovni autority kodifikačného diela.

Slovenčina v oficiálnej a vo verejnej komunikácii poznačená češtinou a vydanie bohemizujúcich *Pravidiel slovenského pravopisu* napokon viedli k obavám o osobitý charakter spisovného jazyka a k pocitu jeho ohrozenia. Už v máji 1932 Matica slovenská na svojom valnom zhromaždení odmietla Vážneho *Pravidlá* a rozhodla o vypracovaní nových, opravených *Pravidiel slovenského pravopisu*. V tom istom roku bol založený lingvistický časopis *Slovenská reč*, ktorý venoval značný priestor príspevkom z oblasti jazykovej kultúry a upozorneniam na chybné prvky používané v jazyko-

vej praxi. Na označenie týchto snáh sa v slovenskej literatúre ustálilo pomenovanie „puristické hnutie“, keďže v snahe zabrániť nadmernému prenikaniu českých výrazov do slovenčiny a „očistiť“ slovenčinu aj od iných inojazyčných prevzatí autori označovali aj mnohé už v praxi ustálené výrazy ako nespisovné, nesprávne.

Udalosti spojené s fungovaním slovenčiny a s formovaním jej podoby boli neskôr v odbornej lingvistickej literatúre rôzne – kriticky i pozitívne – hodnotené a tieto hodnotenia boli často motivované politickou a spoločenskou situáciou. Časový odstup a moderné lingvistické smery však umožňujú pozeráť sa na toto obdobie vývinu nášho spisovného jazyka bez zaujatosti, predsudkov a mýtov. Je len prirodzené, že veľké politické zmeny spôsobia rozruch v systéme jazyka a prinesú zmeny jeho fungovania. V období Československej republiky nadobudla slovenčina viaceré tváre, nové štýlové podoby a množstvo nových výrazov a získala tak základ na svoj ďalší vývoj, v ktorom však, či už vo väčšej, alebo menšej miere, vždy žila v úzkom kontakte s češtinou. Dnes je slovenčina vyspelým a dostatočne rozvinutým jazykom a nové výrazy preberá z iného jazyka, no napriek tomu čeština ostala naďalej súčasťou nášho každodenného jazykového, kultúrneho a často i pracovného života, ostala naďalej jazykom, ktorý nevnímame ako cudzí.

Gabriela Múcsková

(NE)ROVNAKÉ JAZYKY

O predponách a príponách

Pri odvodzovaní prídavných mien a slovies sa mnohé prípony a predpony v češtine a slovenčine používajú rovnako, napr. pri prídavných menách prípony *-ový, -shý, -ný* (*daňový, ženský, šťastný*), pri slovesách predpony *vy-, na-, do-* (*vyletět/vyletiět, napsat/napišat, donést/doniést*). Možno však nájsť aj isté odlišnosti. Širšie uplatnenie v porovnaní so slovenčinou má v češtine prípona *-lý*, spojeniam vzniklá *škoda, prošeďivý muž, rodilý mluvčí* zodpovedajú v slovenčine výrazy *vzniknutá škoda, prešeďivý muž, rodený hovoriaci*. Špecifická pre češtinu je prípona *-ní*, ktorá sa používa pri tvorení prídavných mien vyjadrujúcich vzťah a cudzích prídavných menách (*státní, jižní, střední, reální*), jej ekvivalentom v slovenčine je zväčša prípona *-ný* (*štátny, južný, stredný, reálny*). Existuje nevelká skupina prídavných mien, pri ktorých si prípony *-ní* a *-ný* v češtine konkurujú, ide o varianty líšiac sa frekvenciou (*obilní sýpka* aj *obilná sýpka*). Pri niektorých slovách prípony *-ní* a *-ný* slúžia na rozlíšenie významu: *srdeční* – vzťahujúci sa na srdce, napr. *srdeční sval, srdečný* – priateľský, napr. *srdečný člověk*. Rozdiely možno pozorovať aj pri slovesách. Kým Čech vám *doporučí knihu, naváže s někým kontakty, vzkáže někomu něco, prohlásí, že se vzdá funkce*, Slovak odporučí knihu, nadviaže s niekým kontakty, odkáže niekomu niečo, vyhlási, že sa vzdá funkcie. Jednej forme v slovenčine (*prehovoriť, prebrať*) niekedy zodpovedajú dva ekvivalenty v češtine (*promluvit a přemluvit, probrat a přebrať*).

Katarína Muziková

KNIŽNÉ NOVINKY Z ČESKEJ LITERATÚRY

Karel Škrabal: **Kavčí hory**

V poradí šiesta autorova básnická zbierka je naplnená spoločensky angažovanými básňami. Básne plné ironie a posmeškov si berú na paškál vrcholných českých politických predstaviteľov, ale aj postavy z kultúrneho života. Provokatérsky tón básní nastavuje krivé zrkadlo súčasnej spoločnosti.

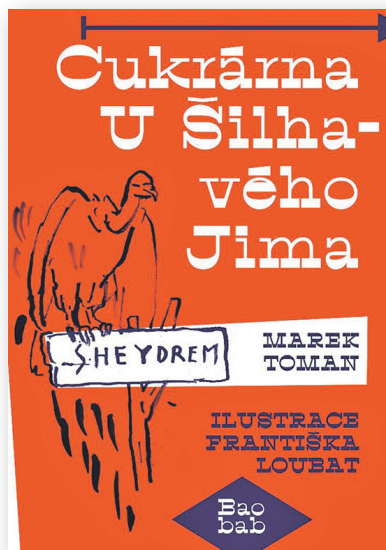
Druhé mesto 2018

Dita Táborská: **Běsa**

Existenciálny román Dity Táborskej voľne nadväzuje na predchádzajúce dielo Malinka. Běsa – Běla a Sabina sú jednovaječné dvojčiky, ktorých život a vzájomný vzťah ovplyvňuje nefungujúca rodina a drogy. Zatiaľ čo jedna z dvojčiek sa z drogovej závislosti vymaní, druhá drogám prepadá. Matka sa sústreďí len na drogovú závislú dcéru. Druhá zo sestier tak zostáva sama, bez otca, bez matky, bez sestry.

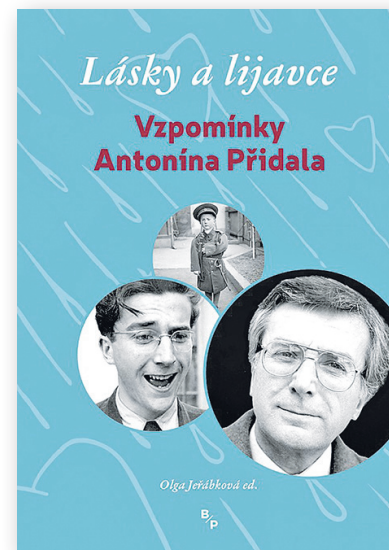
Host 2018

Marek Toman: **Cukrárna U Šilhavého Jima**

Ako priviesť deti k čítaniu? Možno podobne, ako sa o to usiluje knižnička Boženka Oprátková v cukrárničke na divokom západe, kde pre miestnych kovbojov, desperátov a traperov usporadúva literárne večierky. Gauner sa pod vplyvom literárnej klasiky menia na horlivých čitateľov, až kým do mestečka nepríde literárny zločinec Dante Skunk Shakespear. Kniha plná humoru a literatúry je určená pre deti, pobaví však aj dospelého čitateľa.

Baobab 2018

Olga Jeřábková: **Lásky a lijavce**

Pôvodne rozhlasové memoáre prekladateľa z angličtiny, španielčiny a francúzštiny Antonína Přídala zostavila Olga Jeřábková. Přídala prežil detstvo na Morave. V 50. rokoch študoval na univerzite a neskôr pracoval pre Československý rozhlas. V spomienkach sa vracia aj k vstupu do KSČ a neskorším normalizačným rokom, ktoré Přídalovi priniesli zákaz publikovania. Po roku 1989 pôsobil v Janáčkovej akadémii múzických umení a vo filmovom štúdiu Barrandov.

B&P Publishing 2018

Česká kultura sa najlepšie ponúka Slovákom u nich doma

Pôsobila vo viacerých krajinách a pracovala s odlišnými kultúrami, momentálne sa však Vilma Anýžová podieľa na šírení českej kultúry na Slovensku.

Pracovali ste ako riaditeľka Českého centra v Bukurešti či vedúca kultúrneho úseku na českej ambasáde vo Washingtone. Odlišuje sa niečím post bratislavskej pobočky od tých ostatných?

Slovensko sa zásadne odlišuje najmä v tom, že spoločnosti netreba predstavovať českú kultúru ako takú. Slovákom je naša kultúra známa a záujem o ňu je na Slovensku mimoriadny. České centrum v Bratislave sa teda nachádza v odlišnej situácii, keď skôr prispieva k českým témam, ktoré sú v spoločnosti už prítomné. V neposlednom rade sa však od iných pobočiek odlišuje práve prírodným jazykom. Vďaka vzájomnej zrozumiteľnosti nie je nevyhnutné sprostredkovať Slovákom napr. rôzne diskusie cez angličtinu.

Aké je teda poslanie Českého centra? Mohli by ste trochu priblížiť, čo je vaša náplňou?

České centrá sú zriadené ministerstvom zahraničných vecí, fungujeme teda v oblasti verejnej diplomacie. Na Slovensku organizujeme alebo podporujeme ročne približne sto podujatí. Nachádzame sa v priestoroch českého veľvyslanectva, a keďže nemáme vlastné galerijné priestory, spolupracujeme s ďalšími kultúrnymi inštitúciami po celom Slovensku. Orientujeme sa na medziodborovú spoluprácu, rôzne diskusie a prezentáciu aktuálnych tém, pri ktorých môže dôjsť k vzájomnému konfrontovaniu pohľadov českých a slovenských aktérov na problematiku. V neposlednom rade sprostredkujeme aj certifikované skúšky z českého jazyka na Slovensku.

S akými kultúrnymi inštitúciami najčastejšie spolupracujete?

Našími tradičnými partnermi sú knižnice, galérie, festivaly, kníhkupectvá či kluby, ktoré nám pomáhajú predstavovať českých hostí v prirodzenom prostredí. To znamená, že keď napr. predstavujeme zaujímavú knihu, je omnoho príjemnejšie priviesť jej autora do kníhkupectva, kde majú návštevníci

Vilma Anýžová, diplomatka, pôsobiaca od jesene 2015 ako riaditeľka Českého centra v Bratislave.

V neposlednom rade sprostredkujeme aj certifikované skúšky z českého jazyka na Slovensku.

níci priamo možnosť si kúpiť knihu a diskutovať s ním pri šálke kávy či pohári vína, ako keby sme podobné podujatie organizovali hocikde inde.

Rok, v ktorom si pripomíname storočnicu Československa, určite naplno zamestná vaše centrum. Predstavili by ste nám zopár projektov, ktoré ste venovali to-muto výročiu?

Významný medzník v našej spoločnej histórii sme si pripomenuli podujatím Československé pedále, ktoré spočívalo v cykloprejazde z rodiska M. R. Štefánika do rodného mesta T. G. Masaryka. Veľmi vydatnou akciou ešte stále je aj Česko-slovenský poeziomat, čiže automat na verše. Ide o kovovú rúru, pripomínajúcu periskop ponorky, s dvad-

siatimi tlačidlami, do ktorej sme dali nahráť desať českých a desať slovenských básnikov, ktorí čítajú svoje diela. Momentálne sa nachádza už na svojom siedmom mieste, v Trnave, pričom cestuje po celom Slovensku.

Ak by ste podľa vzoru poeziomatu mali vytvoriť akýsi „čecho-mat“, ktorý by prezentoval českú kultúru vo svete, čo by obsahoval?

Osobne sa domnievam, že v tomto prípade neplatí akási univerzálnosť všade vo svete. Dôležitú úlohu tu zohráva kontext, čo všetko ľudia o Česku vedia. Práve vzťah Česka a Slovenska je veľmi svojrázny, pretože to nie je typický zahraničný vzťah. Upozornila by som však na projekt CzechImage, ktorý práve prebieha vo všetkých českých centrách na svete. Snažíme sa ním získať obraz o tom, ako je Česko vnímané v zahraničí, pretože je veľmi dôležité, aby sme mali aj iné podklady ako iba naše pocity a domnienky. Výstupy z neho nám o sebe veľa napovedia.

Hoci sú si čeština a slovenčina podobné, robia vám nejaké slovenské výrazy problém alebo vás zaskočil ich význam?

Dodnes mám trochu problém s výslovnosťou slova podujatie. Aj keď sa s ním stretávam v práci denno-denne, keďže organizujeme a koordinujeme množstvo podujatí, musím sa pri jeho vyslovení vždy veľmi sústrediť. Ťažkosti mi robí aj slovíčko téma, pretože v češtine ho máme v strednom rode, ale v slovenčine je v rode ženskom. So zdobeninami v slovenčine som si takisto užila isté peripetie. Chvilu mi trvalo, než som si zvykla, že Janko a Miško môžu byť dvojmetroví chlapi. Najmä zdobeniny pri mužských menách sa v češtine nevyskytujú až v takej miere.

Na Slovensku pôsobíte už tri roky. Zaznamenali ste počas tohto obdobia nejaké posuny v česko-slovenských vzťahoch?

Nejaký zásadný posun som za tie tri roky nezaznamenala. Pripadá mi však fantastické, že sme si navzájom najobľúbenejšími národmi. Naše vzťahy sú vysoko nadštandardné v porovnaní s ostatnými, cudzími národmi. Spoločná história i veľmi blízke jazyky prispievajú k tomu, že Česi a Slováci sa majú radi.

Helena Ľos Ivoríková,
Roman Soóky

Z historických podôb češtiny na území Slovenska

Ján Chalupka: Kocourkovo anebo Jen abychom v hanbě nezůstali (1830)

Místo předmluvy

Kocourkované mají od paměti světa velikou k své vlasti a její svobodě, k své řeči, k svým obyčejům náklonnost. Nu, a to by nebylo zle samo v sobě, jenže jsou oni v této věci opravdoví – Kocourkované. I jen ty – odpýtuji ale uniženě – i jen ty nohavice musejí mítí takový кроj, jakový měly ještě za Kakan krále.

Podle jejich domnění stojí Kocourkovo právě v samém prostředku země, aniž jest jiného města, jemu rovného. – Za živa v Kocourkově a po smrti v nebi. – A nedávno se byly na krčme o to krvavé pranice svědly, když tomu jeden pocestný to- uze odporoval, mluvě, že ti tu i tam se Kocourkovo nalézá a že by on mohl několik měst, městeček a vesnic jmenovati v této a jiné stolici.

Není div, že kdo není rodem Kocourkovan anebo halenu jiné barvy a jiného kroje nohavice nosívá, anebo jinou gramatiku nasleduje (a mluví k. p. vahan místo havan, rajndlík místo riandlík, anebo grobián místo hrubian), nemá u nich žádné ceny.

První jednání

Devátý výstup

Madlena sama

MADLENA: „Do šťastného vidění, paní matko!“ – Paní matko sem tam!

I já míním jiné struny natáhnout. A mám-li pravdu vyznati, tedy by se mi ten Turčan lépe líbil, nech on tam nosí ostruhy, fousy i kalhoty. Náš soused ovšemže není dnes nejposlednější, má poctivý přibytěk, čtyry voly, pěkné grunty. Ale tá nešťastná kořalka ho o všechno připraví. Jestli to dále tak půjde, pomalu role i louky i voly i dům přes hrtan přecedí. I já sobě pomyslim, komu své dítě dám, abych ho nezaškrtila svou neprozřetelností. Pán otec pije a pán syn se může také naučit. – Jablko nepadá daleko od stromu! – Já bych sobě pro mou Aničku nějakový pokojnější stav vinšovala, kde by mohla bez práce mítí poctivé vyživení. Ale nebude-li Biblia nebo Transcius, musejí býti čizmy s ostruhami a šavle při boku. Raději nech se zestará jako vrba, než bych ji dala někomu, co nemá ani vola, ani osla, ani ničeho, což jeho jest.

Úryvky sú prevzaté z diela Jána Chalupku Kocourkovo anebo Jen abychom v hanbě nezůstali (české vydanie z roku 1830, výber zo s. 3 – 4, 22), pre lepšie porozumenie sú pravopisne a graficky upravené.

Katarína Muziková

A predsa nie je od macochy!

Ak sa rozhodnete absolvovať suchú a vodnú cestu Punkovej jaskyne, sprievodca vás určite upozorní, že práve obdivujete nevlastnú mamu – a to doslovne. Názov Macocha v tomto prípade patrí jedinečnej priepasti, ktorá je súčasťou jaskynného systému Moravského krasu. Svoje pomenovanie získala jaskyňa na základe povesti. Kto bol sedliak Hálek z Vilemovic, prečo tu nie je dobré chodiť na jahody a čo sa tu

deje za silných búrok, vám už prezradia počas prehliadky jaskyne. Ak však uprednostňujete fakty pred legendami, tak priepasti Macocha patrí prívlastok najväčšia svojho druhu v strednej Európe. Jej dnom preteká riečka Punkva a pridať možno aj informáciu o najvzácnejšej rastlinke, ktorá tu má vraj najradšej. Návšteva jaskyne si vás rozhodne získa dnom priepasti či plavbou na loдке.

Eva Vaškova

POZNÁTE ČEŠTINU?

Vyberte správny význam českých slov

1. čáp	a) cop	b) bocian	c) čapík
2. dudy	a) cumlík	b) duny	c) gajdy
3. horník	a) vyššia karta	b) horár	c) baník
4. kamna	a) kamene	b) kachle	c) kopy
5. kuráž	a) odvaha	b) garáž	c) kuracia polievka
6. paruka	a) parožie	b) parochňa	c) povera
7. piha	a) pichliač	b) pýcha	c) peha
8. vor	a) vorvaň	b) plť	c) varan

Riešenie: 1 c, 2 a, 3 a, 4 b, 5 b, 6 c, 7 b, 8 c

Roman Soóky

ILUSTRÁCIA – MIŠO UHRIN

1918
100
2018
SPOLNÉ STOROČIE

Pripravil Jazykovedný ústav
L. Štúra SAV v spolupráci
s Českým centrom v Bratislave.
Kordinátor projektu:
Roman Soóky

ČESKÉ CENTRUM
CZECH CENTRE